

СОЦІАЛЬНА І ЗДОРОВ'ЯЗБЕРЕЖУВАЛЬНА ОСВІТНЯ ГАЛУЗЬ. СОЦІАЛЬНИЙ НАПРЯМ

Гура Світлана,

*ст. викладачка кафедри теорії та методики виховання
Запорізького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти,
обласна координаторка освітньої галузі*

Викладання предмета «Етика» в 5-6 класах закладів освіти незалежної України було розпочато з 2005 року Указом Президента України. З 2013/2014 н. р. цей предмет вивчався за рахунок варіативної складової Типових навчальних планів, а отже, на розсуд адміністрації закладу освіти викладався або не викладався, що було переважно. Відповідно до Державного стандарту базової середньої освіти з 2022/2023 н. р. етика та курси моральної спрямованості нарешті повертаються до обов'язкового викладання. І це правильно. Оскільки навіть зараз, коли найкращі сини та дочки України зі зброєю у руках відстоюють незалежність і територіальну цілісність нашої держави, коли наш Президент і дипломатичний корпус роблять все можливе для залучення західних країн до дієвої підтримки України у війні проти російської агресії, коли волонтери, діячі культури та спорту, тисячі звичайних людей як в Україні, так і в усьому світі допомагають нашій країні вистояти, надають прихисток нашим біженцям, є непоодинокі приклади неетичної поведінки українських громадян. Це і шахрайство, намагання нажитися на людському горі, це і неправдиві відео в Інтернеті з метою отримати популярність, це й елементарна невдячність до тих, хто надає допомогу біженцям. Тож етична освіта є важливою складовою загальної освіти учнів та молоді.

Освітня галузь «Соціальна та здоров'язбережувальна» (соціальний напрям) реалізується чотирма модельними програмами етичної спрямованості [1, 2] та однією духовно-моральної. Модельні програми етичної спрямованості огрифовані наказом МОН України від 12.07.2021 № 795 «Про надання грифа "Рекомендовано Міністерством освіти і науки України" модельним навчальним програмам для закладів загальної середньої освіти» (позиції в переліку 43-46) [3].

Дві модельні програми, відеопрезентації, підручники та допоміжні матеріали до них презентовані на сайті групи видавництва «Український проєкт «Якість освіти», а саме: «Культура добросусідства» (Араджионі М. та ін.) [4] та «Етика. 5-6 кл.» (Пометун О. та ін., підручник Давидюк Л., Мельник А.) [5].

Дві модельні програми мають інформаційно-методичну підтримку на власних сайтах. Це модельна програма «Вчимося жити разом. 5-6 класи» (Воронцова Т. та ін.) і сайт «Портал превентивної освіти» [6], який присвячений здоровому способу життя, підручники з «Основ здоров'я», методичне забезпечення, курси / тренінги для вчителів. У 2016 р. був започаткований проєкт «Вчимося жити разом» з розвитку життєвих навичок і надання психологічної та соціальної допомоги дітям та підліткам, які постраждали внаслідок військового конфлікту в Україні. Саме на його основі була створена однойменна модельна

програма. Автори програми Воронцова Т., Пономаренко В., Лаврентьєва І., Хомич О. є також авторами модельної програми «Здоров'я, безпека та добробут. 5-6 класи (інтегрований курс)» для закладів загальної середньої освіти і авторами відповідних підручників до обох програм. Але на сайті практично не виокремлена інформація для вчителів етики.

Дійсно потужну та дієву методичну підтримку на сайті інформаційно-дослідного центру «Інтеграція і розвиток» має «Культура добросусідства» (Араджионі М. та ін.) [7]. Оскільки це і наскрізний курс з 1 по 11 кл., який запроваджено з 1997 року, на сайті викладено багато різноманітних матеріалів: програми, посібники, робочі зошити, рекомендації, розробки виховних годин, батьківських зборів, орієнтовне планування, і, найголовніше, методична підтримка учителів пілотних шкіл НУШ (5-6 класи).

Модельна навчальна програма духовно-моральної спрямованості «Духовність і мораль в житті людини і суспільства» для 5–6 класів закладів загальної середньої освіти (автори Жуковський В., Сіданіч І., Грищук Д., Губеня І., Лахман Н.) [8] отримала гриф наказом МОН України від 09.02.2022 року № 143 «Про внесення змін у додаток до наказу Міністерства освіти і науки України від 12 липня 2021 року № 795» (позиція в переліку 92) [9]. У травні 2022 р. благодійний фонд «Живи, Україно!» провів дводенний онлайн-семінар, присвячений відеопрезентації програми [10, 11]. Підручник до цієї програми розробляється. Зазначену програму можна обрати як курс за вибором.

Відповідно до нового порядку надання грифів програми курсів за вибором можна не грифувати (це на розсуд автора), а кожна педагогічна рада закладу освіти на свій вибір може затвердити обрану програму чи підручник і навчати дітей. Тож викладання християнської етики за програмами «Основи християнської етики», «Християнська етика в українській культурі» та «Біблійна історія та християнська етика» можливе, але після відповідного рішення педради.

Особливостями освітньої галузі (соціальна складова) є робота зі ставленнями, цінностями, розвиток особистих якостей і відпрацювання поведінкових навичок, етична поведінка, конструктивне спілкування, співпраця для досягнення результату діяльності, підтримка доброчинності.

Метою соціальної і здоров'язбережувальної освітньої галузі є розвиток особистості учня, який здатний до самоусвідомлення, гармонійної соціальної і міжособистісної взаємодії, спрямованої на збереження власного здоров'я та здоров'я інших осіб; дбає про безпеку; виявляє підприємливість та професійну зорієнтованість для забезпечення власного і суспільного добробуту.

У додатках 15 та 16 Держстандарту базової та середньої освіти визначається компетентнісний потенціал та вимоги до обов'язкових результатів навчання учнів. Основою формування ключових компетентностей є:

- особистісні якості, особистий, соціальний, культурний і навчальний досвід учнів;
- їхні потреби та інтереси, які мотивують до навчання;
- знання, уміння та ставлення, що формуються в освітньому, соціокультурному та інформаційному середовищі, у різних життєвих ситуаціях.

Вивчення етики чи курсів морального спрямування сприяють розвитку абсолютно усіх наскрізних умінь ключових компетентностей.

На викладання етики, «Культури добросусідства» та інших курсів морального спрямування відповідно до Типового навчального плану відводиться 0,5 год на тиждень як рекомендована та мінімальна кількість годин. У цьому випадку предмети та курси з навчальним навантаженням 0,5 год на тиждень викладаються за один семестр. Але заклад загальної середньої освіти з навчанням українською мовою може за бажанням обрати й більшу кількість годин.

Рис. 1. Модельні навчальні програми та підручники до них

Всі модельні програми мають чіткі й зрозумілі ціннісні орієнтири, що сприяють становленню вільної й компетентної особистості, яка приймає загальнолюдські цінності та вміє вибудовувати міжособистісні взаємовідносини, готової до розв'язання життєвих проблем.

Структура основної частини модельних навчальних програм

Етика (Пометун О. та ін.)	5 клас Вступ Розділ 1. Унікальність і неповторність людини Розділ 2. Спілкування у житті людини Розділ 3. Світ людських емоцій та почуттів Розділ 4. Життєвий поступ людини	6 клас Вступ Розділ 1. Моральне підґрунтя людських стосунків Розділ 2. Взаємодія та співпраця в житті людини і суспільства Розділ 3. Світ людських взаємин Розділ 4. Моральні відносини в суспільстві
Етика (Ашортія Є. та ін.)	5 клас Вступ Тема 1. Моральні норми Тема 2. Людські чесноти Тема 3. Людина серед людей Тема 4. Культура спілкування	6 клас Вступ Тема 1. У світі моральних цінностей Тема 2. Етичні норми в правах дитини Тема 3. Мистецтво жити в суспільстві Тема 4. Бути культурною людиною
Вчимося жити разом (Воронцова Т. та ін.)	5 клас Вступ Розділ 1. Цінності Розділ 2. Соціальні компетентності Розділ 3. Психологічні компетентності Розділ 4. Екологічна компетентність	6 клас Вступ Розділ 1. Цінності Розділ 2. Соціальні компетентності Розділ 3. Психологічні компетентності
Культура добросусідства (Араджионі М. та ін.)	5 клас Розділ 1. Я дорослішаю! Розділ 2. Я і моя родина Розділ 3. Я у спільноті Розділ 4. Різні, але рівні	6 клас Розділ 1. Я, моя індивідуальність і безпека Розділ 2. Я в спільноті Розділ 3. Я в громаді: діємо разом

Якщо розглянути структуру основної частини модельних програм (таб. 1), то логіка навчання є такою:

- Етика (Пометун О. та ін.) – у межах кожного розділу програми простежується рух від більш загальних до конкретних понять; системне просування учнів в опануванні невеликої кількості теоретичних знань і підвищенні рівня сформованості наскрізних умінь та ключових компетентностей;
- Етика (Ашортія Є. та ін.) – на основі поступового розширення уявлень учнів про громадянські суспільні комунікації, моральні норми – чесноти – міжособистісні взаємини – спілкування – моральні цінності – етичні норми в правах дитини – сприйняття інакшості – культурна поведінка;
- «Вчимося жити разом» (Воронцова Т. та ін.) – зосередження на розвитку особистого потенціалу учнів та покращення стосунків у їхньому соціальному середовищі, назви розділів у 5 та 6 класі ідентичні;
- «Культура добросусідства» (Араджионі М. та ін.) – зміст програми є лінійно-концентричним. Вона структурована за розділами й побудована в такий спосіб, щоб зберегти наступність і послідовність вивчення тем від 5 до 6 класу, врахувати міжпредметні та міжгалузеві зв'язки. Розділи виділені за принципом розширення кола міжособистісної взаємодії дитини в соціумі.

Три модельні програми, окрім програми «Етика» (Ашортія Є. та ін.), передбачають широкий набір активностей учнів, який по-різному, але достатньо детально описаний у програмах (в табл. 2 вони наведені в стислому вигляді). Щодо модельної програми, створеної під керівництвом Ашортія Є., то автори покладаються на академічну свободу вчителя і залишають за ним право вибору

визначати конкретні форми та методи роботи, види пізнавальних завдань, зберігаючи загальну спрямованість роботи відповідно до компетентнісного підходу.

Таблиця 2

Організація навчальної діяльності учнів

Етика (Пометун О. та ін.)	Етика (Ашортія Є. та ін.)	Вчимося жити разом (Воронцова Т. та ін.)	Культура добросусідства (Араджионі М. та ін.)
Пошукові завдання (пошук учнями інформації в різних джерелах), творчі завдання, відкриті та спірні запитання (дискусії, діалоги з переконанням інших), індивідуальні / групові проекти, дослідження тощо	Пропонується стандартний набір видів навчальної діяльності без деталізації	Дослідницькі, творчі, проблемно-пошукові методи навчання; форми організації діяльності дітей: індивідуальна, колективна, групова (обговорення, мозкові штурми, розробка концептуальних карт, рольові ігри, дискусії, творчі проекти, інтерв'ю, аналіз життєвих ситуацій, моделювання розв'язання проблеми тощо)	Інтерактивні вправи, практичні роботи, дослідження, спостереження, моделювання та прогнозування, розв'язання ситуативних завдань, проектну діяльність, роботу з різними джерелами інформації, використання цифрових пристроїв тощо

Таблиця 3

Академічна свобода вчителя

Етика (Пометун О. та ін.)	Етика (Ашортія Є. та ін.)	Вчимося жити разом (Воронцова Т. та ін.)	Культура добросусідства (Араджионі М. та ін.)
У межах загальної річної кількості годин учитель може самостійно визначати і час для роботи над кожним розділом програми, не порушуючи повноти завдань, визначених як результати і зміст навчання. Розподіл навчального матеріалу між розділами програми є орієнтовним. Учитель може вносити власні корективи щодо цього в межах предмета	Учительство, орієнтуючись на вимоги щодо підготовки учнів/учениць, має можливість самостійно визначати назву теми, кількість і перелік питань до кожного уроку залежно від умов організації освітнього процесу, пізнавальних можливостей школярів/школярок, класу та індивідуального підходу учительства до викладання. У межах загальної річної кількості годин учитель/учителька може самостійно визначати час для роботи над кожним розділом програми, але не порушуючи до того ж повноти завдань, визначених як результати і зміст навчально-пізнавальної діяльності	За бажанням заклад освіти може змінити порядок вивчення тем курсу ВЖР, як у межах одного року, так і за роками навчання	Педагоги/педагогині на свій розсуд можуть обирати види навчальної діяльності з тих, що запропоновані в Програмі, додавати нові або адаптувати рекомендовані види діяльності відповідно до потреб здобувачів освіти та особливостей організації освітнього процесу

За таблицею 3 найбільшу академічну свободу вчителю пропонують програми, що створені під керівництвом Воронцової Т. та Ашортія Є., але менший обсяг свободи вчителя у двох останніх програмах виглядає як більш детально продумане змістове наповнення, що може буди свідченням якості саме цих програм та ретельності їх створення.

Щодо оцінювання знань учнів, то воно є в програмах «Етика» (Пометун О. та ін.) та «Вчимося жити разом» (Воронцова Т. та ін.), в програмах «Етика» (Ашортія Є. та ін.) та «Культура добросусідства» (Араджионі М. та ін.) немає, але якщо в Методичних рекомендаціях до програми «Культура добросусідства» оцінювання детально описано, то в «Етика» (Ашортія Є. та ін.) є лише загальне посилання на Держстандарт.

Результатом навчання за всіма програмами є набуття учнями відповідних компетентностей і наскрізних умінь учнів відповідно до Державного стандарту в логічному поєднанні знанневого, смислового й діяльнісного компонентів.

Отже, повністю відповідає всім вимогам до модельної програми програма «Етика» (Пометун О. та ін.), всі інші мають певні неузгодження, хоч кожна знайде своїх прибічників серед педагогів.

Всі програми забезпечені підручниками, що мають гриф МОН України [12, 13]. До програм «Культура добросусідства» (Араджионі М. та ін.) та «Вчимося жити разом» (Воронцова Т. та ін.) підручники написали самі автори програм. До програми «Етика» (Пометун О. та ін.) створено два підручники, до програми «Етика» (Ашортія Є. та ін.) – три, з яких більш сучасними та інформаційно цікавішими є підручники авторів Давидюк Л., Мельник А. (до першої програми) та авторського колективу Мелешенко Т. В., Желіба О. В., Бакка Т. В., Ашортія Е. Д., Козіна Л. Є. (до другої).

Особливостям Запорізького регіону найбільш відповідає модельна програма «Культура добросусідства» (Араджионі М. та ін.), оскільки:

- на території області проживає значна кількість людей різних національностей;
- програма має потужне методичне забезпечення (зокрема тренінгову підготовку вчителів); посібник «Культура добросусідства» має цікаву форму подачі матеріалу (діалоги між 8 учнями), значну кількість різноманітних вправ, з яких учитель має обирати завдання для занять за принципом «краще менше, та краще»;
- автори пропонують активне залучення батьків через нестандартне проведення батьківських зборів (є окрема освітня програма «Батьківські збори по-новому: актуально, інтерактивно, корисно», яка має лекційний та тренінговий матеріали);
- модельна програма для 5-6 класів логічно продовжує програму наскрізного інтегрованого спецкурсу «Культура добросусідства» і програм інтегрованого курсу «Культура добросусідства» для 1–4 класів НУШ (схвалені до використання листом ДНУ ІМЗО МОН України № 22.1/12-Г-334 від 07.06.2019). Наступність Програми у другому циклі базової школи (7–9 класи) може забезпечуватися шляхом викладання програм наскрізного спеціального курсу «Культура добросусідства» в 7–12 класах або програми для годин спілкування з підлітками та юнацтвом «Я. Ми. Країна» курсу «Культура добросусідства» (схвалені до використання листом ДНУ ІМЗО МОН України № 22.1/12-Г-366 від 15.06.2018);
- курс є сприятливим для адаптації дітей з окупованих територій у нових колективах і громадах, згуртування класу, створення комфортної атмосфери, конструктивної взаємодії та плідної співпраці. Також можна використовувати напрацювання і матеріали «Культури добросусідства» для роботи з дітьми та дорослими, що є тимчасово переміщеними особами, у волонтерських центрах, під час літніх таборів тощо.

Але із-за бюрократичних перепон посібник «Культура добросусідства» не увійшов до переліку підручників, які мали обирати вчителі для викладання у 5

класі з 2022/2023 н. р. Це відбудеться лише з 2023 року. Однак, обирати цю модельну програму можна, оскільки за два останні роки викладання більше велося дистанційно, а посібник «Культура добросусідства» створений у зручному форматі електронної книжки, ним легко користуватися. У організації освітньої діяльності необхідно впроваджувати основні підходи для навчання в Новій українській школі:

- компетентнісний (досягнення інтегральних результатів у навчанні);
- діяльнісний (здобуття знань учнями в процесі власної навчально-пізнавальної діяльності);
- інтегрований (внутрішньопредметна та міжпредметна інтеграція для більш цілісного сприйняття світу);
- особистісно орієнтований (урахування індивідуально-психологічних особливостей учнів та створення умов для розвитку за індивідуальною траєкторією).

Сучасний учитель має бути не тільки вчителем, але й освоювати нові ролі: фасилітатора, тьютора, модератора, новатора, ментора, коуча. Використовувати дослідницькі, творчі, проблемно-пошукові методи навчання, колективні, групові та індивідуальні форми організації діяльності, серед яких найбільшу увагу слід приділити груповій роботі учнів як можливості залучити до активної роботи усіх дітей (рис. 2).

Рис. 2. Форми активностей учнів на уроках етики

На сьогодні важливою умовою успішного викладання є опанування інформаційно-комунікаційними технологіями кожним учителем без винятку, тому що через об'єктивні умови досить часто доводиться працювати з учнями дистанційно або очно-дистанційно. Достатньо використовувати WorkSpace, оскільки це пакет спеціалізованого хмарного програмного забезпечення й

інструментів для спільної роботи від компанії Google. Пакети Google Workspace охоплюють такі продукти й сервіси, як; Gmail, Chat, Meet, Календар; Диск для зберігання; Google Клас, Google Документи, Google Таблиці, Google Малюнок, Google Презентації, Google Форми, Jamboard та Google Сайти для співпраці. Все це безкоштовно, не потребує реєстрації, можна самостійно налаштувати необхідні параметри безпеки та конфіденційності.

Цифрові сервіси, які доцільно використовувати у викладанні:

- 1) сервіси для проведення відео зустрічей, зокрема: Zoom, Skype Meet Now, Google Meet, Messenger Rooms, Viber тощо;
- 2) цифрові інструменти для створення презентацій, зокрема: Google Презентації, Power Point, Prezi;
- 3) інтерактивні віртуальні дошки Jamboard, Padlet, Linoit, Flinga тощо;
- 4) Google class в режимі викладача та учня;
- 5) ресурси для створення навчального відео: YouTube, Screencastify тощо;
- 6) сервіс TedEd для роботи з відеоресурсами;
- 7) засоби візуалізації Canva, Google-малюнок, Google AutoDraw тощо;
- 8) цифровий ресурс Google-карти;
- 9) ресурси зі створення ментальних карт;
- 10) цифрові інструменти для організації та проведення інтерактивних вправ, вікторин, опитувань, тестувань, зокрема Mentimeter, Kahoot, Google Форма, LearningApps, Power Point, Exel тощо;
- 11) ресурси для формування QR-коду і скорочення посилань;
- 12) інструмент створення скриншотів, зокрема, Lightshot.

Учитель має сам постійно набувати нових знань з ІКТ та передавати учням позитивне ставлення до цифрових технологій, заохочуючи їх до творчого і критичного використання.

Оцінювання навчальної діяльності здобувачів освіти та результатів навчання на уроках етики, курсів морального чи духовно-морального спрямування має завжди бути позитивним. Доцільно використовувати формувальне оцінювання під час засвоєння матеріалу та для побіжної корекції, підсумкове оцінювання для підсумовування вивченого.

Слід неухильно дотримуватись загальних засад оцінювання:

- поважати учнів;
- враховувати емоційний стан;
- здійснювати індивідуальний підхід;
- оцінювати діяльність, а не учня;
- не протиставляти учнів один одному;
- вмотивовувати оцінку;
- коректно вказувати на недоліки;
- вірити в потенціал учня;
- створювати ситуацію успіху.

Важливою є передача контролю над процесом навчання самій дитині, оскільки саме це сприяє розвитку самоконтролю, складовою якого є навички самооцінювання. Для цього необхідно трансформувати щоденне оцінювання дітей учителем у якісний зворотний зв'язок та системно запроваджувати

рефлексію, тому що здатність до рефлексії є невіддільна складова критичного мислення. Саме рефлексія дає можливість усвідомити причини та зміст невдалої дії, проаналізувати ситуацію та знайти інші способи досягнення бажаного результату.

Для того, щоб коментування оцінки стало якісним зворотним зв'язком вчителю потрібно реалізувати дві функції:

1) функція визнання: Що вдалося? Що вийшло добре?

2) функція наставництва: Що варто додати, змінити, зробити інакше?

Перехід від фіксування помилок до надання учням якісного зворотного зв'язку – одна з передумов формування в учнів навичок самооцінювання.

На заняттях бажано дотримуватися таких положень:

- учні мають говорити більше, ніж учитель;
- наголошувати на тому, що об'єднує, та на особливостях, якими учасники освітнього процесу цікаві одне одному;
- базуватися на особистому досвіді дитини й членів її родини;
- виокремлювати в кожній темі, у кожному занятті ціннісний і мотиваційний аспекти: дитина має розуміти, навіщо вона набуває певні знання, навички, емоції і як вона їх буде використовувати тут і зараз;
- не прагнути осягнути весь запропонований матеріал, а вибирати завдання за принципом «краще менше, та краще».

Урок варто розпочинати з ранкової зустрічі, дотримуючись методики її проведення, що, по-перше, сприятиме створенню психологічно комфортної атмосфери в класному колективі, формуванню в учнів мотивації до навчальної діяльності, по-друге, ранкова зустріч має пов'язуватись із темою заняття, плавно підводити дітей до певного навчального питання, компетентнісно орієнтованого завдання, яке необхідно виконати в процесі подальшої навчальної діяльності. А завершувати урок обов'язково потрібно проведенням рефлексії, підбиттям підсумків чого учні навчилися під час занять.

Рекомендована література, електронні джерела:

1. Етика. Курси морального спрямування (відеопрезентації та модельні програми). URL: <https://imzo.gov.ua/etyka-kursy-moralnoho-spriamuvannia/>
2. Модельні навчальні програми для 5-9 класів нової української школи (запроваджуються поетапно з 2022 року). URL: <http://surl.li/aacbo>
3. Наказ МОН України від 12.07.2021 № 795 «Про надання грифа «Рекомендовано Міністерством освіти і науки України» модельним навчальним програмам для закладів загальної середньої освіти». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0795729-21#Text>
4. «Культуру добросусідства» на сайті «Якість освіти». URL: <http://yakistosviti.com.ua/uk/Kultura-dobrosusidstva>
5. Етика на сайті «Якість освіти». URL: <http://yakistosviti.com.ua/uk/Etika>
6. Сайт «Портал превентивної освіти». URL: <http://autta.org.ua/>
7. Сайт «Інтеграція та розвиток». URL: <https://idcir.com.ua/kultura-dobrosusidstva/metodichna-pidtrimka/>

8. Модельна навчальна програма «Духовність і мораль в житті людини і суспільства» для 5–6 класів закладів загальної середньої освіти (автори Жуковський В.М., Сіданіч І.Л., Грищук Д.Г., Губеня І.І., Лахман Н.М.). URL: https://osvita.ua/doc/files/news/863/86372/Duhovnist_i_moral_5-6kl_Zhukovskij_ta_.pdf
9. Наказ МОН № 143 від 09.02.2022 року «Про внесення змін у додаток до наказу Міністерства освіти і науки України від 12 липня 2021 року № 795». URL: <http://surl.li/ccofs>
10. Презентація модельної навчальної програми «Духовність і мораль в житті людини і суспільства» для учнів 5-6 класів закладів освіти» Дата проведення 24 травня 2022 року. URL: <http://surl.li/csoio>
11. Презентація модельної навчальної програми «Духовність і мораль в житті людини і суспільства» для учнів 5-6 класів закладів освіти» Дата проведення 25 травня 2022 року. URL: <http://surl.li/ccpfg>
12. Наказ МОН України від 30.03.2022 № 277 «Про внесення змін у додаток до наказу Міністерства освіти і науки України від 08.02.2022 № 140». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0277729-22#Text>
13. Наказ МОН від 08.02.2022 № 140 «Про надання грифа «Рекомендовано Міністерством освіти і науки України» підручникам для 5 класу закладів загальної середньої освіти». URL: <http://surl.li/ccehy>